

DOI: <https://doi.org/10.30970/vps.21.2019.8>

МОВНО-НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФРАНЦУЗЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Ореста Лосик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів 79007, Україна,
o.losyk@yahoo.com*

У статті розглянуто взаємозв'язок між неklasичним переосмисленням лінгвосоціотичних можливостей мови та становленням постмодерністської філософії у Франції. З'ясовано, що в деяких місцевих вчених „мовний поворот” отримав упродовж другої половини 1960-х – початку 1980-х років самобутнє трактування, виражене у незвичному усному й писемному мовленні та присвоєне передусім представниками постструктуралізму й постмодернізму. До характерних прикмет цієї інтелектуально-філософської настанови відносимо: активне використання лінгвістичних концептів; антиісторизм, антигуманізм та критику раціональної суб'єктності; спростування будь-яких категорій „істинного”, „правдивого”, „об'єктивного”; проголошення кінця метафізичної традиції мислення; стиль усного та писемного мовлення. Підкреслено, що всі вони відображають парадигмальну рухливість процесів конституювання життєвого середовища новітньої доби, які остаточно відходять від репрезентативної моделі у бік перформативної.

Виокремлено особливості постмодерністського тексту, стилістика, семантика та синтаксис якого тяжіють до парадоксальності, неясності, ускладненості та, відповідно, уникають ясності, доказовості й аргументованості у класичному, традиційному розумінні. Окреслена специфіка трапляється у трьох типово „французьких” площинах: а) історичних ідіоетнічних особливостях французького мовлення у різних формах його вияву; б) близькості до літературно-художнього викладу; в) публічній і політичній заангажованості постмодерністів. Проаналізовано мовну специфіку французької традиції філософування, що допускає і такий альтернативний стиль вираження. Досліджено, що її „непрозорість” засвідчує дискурсивно-ігрову природу постмодерністського світорозуміння, хоч не виправдовує суперечливої суті останнього.

Ключові слова: постмодернізм, Франція, дискурсивне мовлення, культура як текст, національна мова.

Бібліографія, присвячена явищу постмодернізму, вже перевищила за кількістю спадок, полишений самими творцями цієї неординарної тенденції в історії сучасності. Це пояснюється тим, що значна кількість із висловлених ними свого часу тез через їх міждисциплінарність отримує нові інтерпретації. Вони (як і деякі з постмодерністських першоджерел) виявляються не завжди науково коректними розвідками й грішать поверховістю аргументації, особливо

у вступних характеристиках постмодерністського світобачення (невиправдано й хибно ототожнюваного з актуальною нам „картиною світу”). Водночас інша частина присвячених згаданій тематиці досліджень зосереджується на її менш популістсько-„фельетонному” (епітет В. Вельша), а більш спеціалізованому, вужчому опрацюванні, зокрема, у філософській площині. Серед фахової допоміжної літератури виокремимо насамперед праці В. Вельша, К. Гарта, І. Гассана, В. Декомба, З. Краснодембського, С. Леша, Р. Рорті, А. Шагая, почасти Р. Дебре, О. Монжена; доробок українських авторів представлений іменами А. Єрмоленка, О. Йосипенко, С. Квіта, С. Куцепал, В. Лук’янця, В. Ляха, О. Пахльовської, В. Петрушенка, Я. Полішука, І. Цехмістра та ін.

Проте і у роботах перелічених вчених лише спорадично можна простежити ґрунтовне „заземлення” постмодерністських гасел і концепів у конкретну культурно-соціальну, історичну та політичну дійсність, яка своїми досвідами й практиками спонукала їх виникнення та опосередковано вплинула на специфіку розвитку. У цьому контексті французька закоріненість „постмодерної ситуації” (*la condition postmoderne*) постає вартою уваги перспективою, що допоможе поглибити розуміння постмодерністської настанови в одній із декількох найбільш відомих її формах [12, с. 11–20].

Пропонована розвідка має на меті, по-перше, висвітлити взаємозв’язок між неklasичним переосмисленням лінгвосеміотичних можливостей мови та становленням постмодерністської філософії у Франції і, по-друге, розглянути постмодерністське мовлення французьких авторів як радикальну, але у своїй основі допустиму й автентичну для національного стилю філософування особливості світорозуміння.

Від середини ХХ ст. французька філософія розглядала семіотичні можливості мови й мовлення насамперед з огляду на їх множинні інтерпретативні можливості, завдяки яким могли побільшитися автономні змісти „свободи”, „ідентичності”, „бажання”, „вибору”, „відповідальності”, „індивідуалізму” тощо. Відомий напрям „мовний поворот” (*le tournant langagier*) отримав упродовж другої половини 1960 – початку 1980-х років у частини місцевих вчених самотутнє, хай і дещо запізніле, відлуння. Він був передусім прийнятий авторами, яких назвали постструктуралістами й постмодерністами (у самій Франції їх відносять до напрямку, назва якого побутує головню у франкофонному науковому середовищі – „семіологічної філософії” (*la philosophie sémiologique*)) [6, с. 72]. Критика за допомогою лінгвістичних понять картезіанського типу свідомості та феноменологічної суб’єктності стала для М. Фуко, Ж. Делеза, Ж. Дерріди, Ж. Батая, Ф. Гваттарі, Ж.-Ф. Ліотара та інших „головним знаряддям” найновішого етапу емансипації та незамінним посередником у поглиблюванні розриву епістемологічної цілісності [13, с. 91].

У широкому семіотичному аспекті зв'язки мови й культурно-життєвої дійсності, які привернули увагу не лише постмодерністів, влучно проаналізував Ю. Лотман. Життєсвіт, створений культурною діяльністю, – „великий текст”, але, що „винятково важливо підкреслити”, із складною ієрархією своїх складників [8, с. 18]. Об'єктивно іманентна структура його внутрішніх переплетінь – це лінгвосеміотичний простір, який присвоює відповідно „близькі” тексти, усталює їх значення та забезпечує адекватне розуміння й відповідну комунікацію в однорідному культурному середовищі. Час від часу пасивно-поступальна закономірність порушується, і культура-текст виходить із стану „семіотичної рівноваги”. Ю. Лотман наголошує, що це також ознака „праці тексту”, бо він починає виконувати ще одну зі своїх основних функцій, а саме – породжувати нові значення.

Далекий від постмодерністської термінології й будь-яких модних “наліпок”, вчений свого часу писав: „У моменти „культурних (чи загалом семіотичних) вибухів втягуються найбільш далекі й неперекладні з погляду даної системи (тобто „незрозумілі”) тексти” [8, с. 11]. Взаємодія неподібних „пластів” тексту, ускладнення „сміслових конфліктів між текстом і стороннім для нього контекстом” перетворює культуру з консерваційного сховища в активний генератор „семіотичної системи, яка працює”. А це надзвичайно позитивний поштовх до оновлення та збагачення культурного довкілля. Іншими словами, „руйнування текстів та перетворення їх у матеріал створення нових текстів вторинного типу [...] також частина культури” [8, с. 10]. З'являється „текст у тексті”, прикметними рисами якого є, зокрема: ігрова дискурсивність, умовність, іронія та подвійне кодування. Завдяки багатоструктурності й рухливості меж „механізм” культури здобуває „більші смислові можливості”, тобто побільшує простір самоздійснення, тих, хто у ньому перебуває.

В умовах постнекласичної рухливої („плинної”, за З. Бауманом) сучасності описані процеси конституювання життєвого середовища остаточно відходять від репрезентативної моделі у бік перформативної. Вона ж „завжди несе в собі фактор контингентності (випадковості) локальних інноваційних соціальних практик” із високим рівнем непередбачуваності, фрагментарності й симулятивності, які відтепер визначально формують інтертекстуальне та трансгресивне тло культурних взаємодій [10, с. 140]. З-поміж усіх базових осередків західної науки, що в останні десятиліття значно пришвидшили згадані перетворення в теорії та на практиці, саме французький вирізнівся чи не найрізкішим „переломлюванням” (*la rupture*) парадигмальних правил.

Попри деяку ідейну плутанину (хоч, можливо, завдяки їй також) з кінця 60-х років у Франції зародилася відповідна інтелектуально-філософська ініціатива. Її епістемологічне поле окреслили такі ознаки, як: активне використання лінгвістичних концептів; антиісторизм, антигуманізм та критика раціональної суб'єктності; спростування будь-яких категорій „істинного”, „правдивого”, „об'єктивного”; проголошення кінця метафізичної традиції мислення; врешті, стиль усного та писемного мовлення [6, с. 114–136].

Вимога оновити чи скасувати панівні епістеми ґрунтувалася на спротиві їх методологічному детермінізму та критиці фундаментальних засад об'єктивності й нормативності. Постмодерністське філософування перебувало в опозиції до всього „академічного” та усталеного, повсякчас протестувало, бунтувало, переривало, викривало... А позаяк відмовлялося від будь-яких логічних і впорядкованих спрямованостей мислення, то віддавало перевагу двом головним дискурсивним практикам: розпізнаванню й викриванню механізмів примусу будь-яких „кратій” (тео-, телео-, раціо-, антропо-) та поширюванню неоднорідності й відносності як найбільш оптимальних форм новітньої суспільної звичаєвості та індивідуального самоздійснення [7, с. 198–202].

Проблемні теми, що приваблювали постмодерністів, зосереджувалися на всьому, що можна зарахувати до прихованого, немисленого, а-концептуального, забутого, недозволеного, маргінального тощо. Вони зумовили, а згодом підживлювали та утримували згадані характерні ознаки постмодерністського світобачення. Це передбачало й домагання змінити філософське мовлення, тобто позбавити письмо традиційної лінійності, логічності та доказовості й виправдовувати лише ту філософську діяльність, яка деконструє підпорядковані Логосу твердження.

Стилістично, семантично, навіть синтаксично постмодерністська риторика або текст прагнули звільнитися від узвичаєних правил, замість упорядковувати – тяжіли до парадоксальності, неясності, ускладненості. Писати ясно, доказово й аргументовано, тобто „традиційно”, вважалося недопустимим, адже „уповноважений” (легітимний) спосіб мислення й викладу думок чинить насильство і над самим ходом розмірковування, і предметним полем постмодерністських досліджень. Відкидаючи принципи інтелігібельності, постмодерністи не намагалися зробити зрозумілішими ані свою манеру письма, ані виголошувані тези.

„Непрозорість” мовлення й далі вважається у цьому середовищі якнайбажанішою. Постмодерністський текст – це, за О. Йосипенко, „жест”, прихований за словами, який треба помітити (впізнати) й прийняти (ідентифікуватися з ним), але не прочитувати у звичному розумінні [6, с. 134]. Видається, що представники цього напрямку вважають зовнішню критику несуттєвою, її не помічають і не сприймають (зрештою, і у колі гаданих однодумців переважають подібні поведінки й взаємини). У своїй радикалістичній настанові вони, де можуть, плекають надмірність, що нерідко виходить за межі лише професійної діяльності й визначає усю життєву біографію постмодерністів.

Постмодерністський дискурс, керуючись подібними спонуками, виявляє свою внутрішню суперечливість. До прикладу, поборює будь-яку оповідність (наративність), проте сам її використовує, описуючи критиковані становища; критикує будь-які форми домінування й насильство, а водночас, проголошуючи ідейну вичерпаність усіх інших філософських підходів, примушує визнавати виняткову пріоритетність саме власного бачення.

Дослідники підкреслюють, що постмодерністська риторика починається від оборони маргінальності, а завершується зосередженістю мовця на власній харизмі, байдужістю до діалогу та загостреною амбіцією героїчного та профетичного вирізнення. „Це обумовлює авангардистську та елітаристську поведінку французьких філософів, яка зневажає все, що функціонує у соціальному житті більш-менш нормальним чином та фактично заперечує належність філософів до культурної та лінгвістичної спільноти” [6, с. 135]. У цьому, на думку В. Моренця, проявляється прихована наказовість постмодернізму. Подвійність явища суміщає розширення меж свободи аж до свавільного релятивізму, а водночас її постмодерністська інтерпретація „догматична, ортодоксальна, імперативна і абсолютно нетерпима до будь-яких інших версій світовідчуття” [9, с. 12].

Дискурсивна специфіка постмодернізму у межах національної закоріненості виявляється у семантичній та комунікативній площинах. Виокремимо щонайменше три її типово „французькі” прояви, що підтверджуються культурною „картиною світу” та стилем інтелектуальних рефлексій.

Перший з них стосується безпосередньо ідіоетнічних особливостей французького мовлення у різних формах його вияву. Мовити, зокрема філософувати, означає відповідно лінгвoseміотично вербалізувати мислення та спрямовувати свободу думки [4, с. 53].

Французька мовна стратегія має власну тривалу історію становлення. Впродовж століть вона утверджувала та вдосконалювала свій авторитетний статус чи не найбільш полемічної з усіх континентальних. „Це мова рішення, принципу та наслідку”, яка не вагається, не перепрошує, не сповільнюється, її „запалює питання, й ось вона мчить до ствердження, розв’язку, закінченого аналізу” [2, с. 51]. Естетизм цієї мови чарує легкістю і вишуканістю, „прагне очищення (*évidement*) будь-якої субстанційності”. Він переконливо віддає перевагу „худому” жанру дискурсування: його насичення „потребує далеких фраз, підтримуваних могутніми прислівниковими сполученнями”, а універсальність „висловлюється у формі ледь жорсткуватих максим або не надто нюансованих висновків” [2, с. 54]. Нерідко в наслідку постає антагоністична „суміш ввічливості та злості”, складники якої, підсилені театралізовано емоційною артикуляцією, взаємозамінюються [5, с. 102]. Французьке мовлення цілком відповідає постмодерністському тяжінню до неконтрольованого дискурсування й жонгливання відмінностями, адже свідчить про „спосіб оминуті дію в слові, окреслюючи простір гри”, зрозумілий лише гравцям, які змовилися про взаємний „імунітет” [5, с. 276].

Національна філософська мова з’являється у новочасну добу, починаючи від Р. Декарта, Б. Паскаля, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро та інших очільників європейського Модерну. На думку А. Бадью, вже відтоді можемо вести мову про її демократичну спрямованість, породжену вільним мисленням емансипованого розуму та рівноправністю учасників комунікативного діалогічного порозуміння [2, с. 50].

Це зумовило й розвинуло другу особливість, притаманну саме французькому стилю філософування, зокрема постмодерністам, а саме: близькість до літературно-художнього викладу.

Стиль „французького обговорення” – безсумнівно революційний, позаяк асоціюється з видимим, навіть небезпечним „пожвавленням”, на відміну від „нудьги”, що супроводжує тяглість реформ [1, с. 49]. Усний чи написаний текст французького вченого, зобов’язаного до публічних ролей особливо у медіальну добу, скерований на те, щоб переконати адресата у своїй винятковій доречності. Автор демонструє беззаперечну, „щільну впевненість” обстоюваного і, подібно, як у часи Модерну, прагне уваги й визнання („аби захоплене зібрання голосувало за вас, не занурюючись глибоко в деталі“) [2, с. 52, 54]. Слабкість такого зорієнтованого на риторичну ефектність дискурсу – у неувазі, поминанні або й легковаженні емпіричного на користь усього, що „підвищує блиск ідеї”, у схильності не так наповнювати слова змістами, як, щоразу ускладнюючи, шукати їм підтримки та наслідувального відлуння в оточення [5, с. 103, 115].

Інтерпретація філософських проблем за допомогою екзистенціалістської проникливості, літературно забарвленого критицизму чи есеїстики виконує своє призначення на французькому мовному тлі повною мірою. Честолюбна „роль відповідальності за планету” спонукає французького інтелектуала „говорити за всіх людей”, залишаючись „консерватором у діях” [1, с. 49, 207]. Філософ, отже, приміряється не лише до письменницького, але й до ідеологічного „статусу”. Р. Арон писав: „Політичні амбіції успішних романістів наштовхуються на літературні амбіції державних діячів. Ці останні мріють написати якийсь роман, ті перші – стати міністрами” [1, с. 185]. Він був аж ніяк не єдиним, як і не першим, серед тих, хто констатував цю схильність у середовищі французької інтелігенції. Вона не розмилася, а навіть зміцніла під кінець другого й на початку третього тисячоліття, зокрема з участю постмодерністів. Зв’язок політики та філософії у сучасній Франції підтверджує і Р. Дебре: „Політичні амбіції є амбіції інтелектуальні або ж їх немає” [5, с. 162].

Це дає підстави виділити третю особливість франкофонного дискурсування. „Філософія, висловлена французькою мовою, є політичним жестом: між аксіомою і максимою”, уникає консенсусу. Вона тяжіє натомість більше до „ідеологічних протистоянь”, ніж до „доскіпливого опису, софістичних заперечень чи нескінченних спекуляцій”, що якраз і присутні, немов на противагу, у німецькій науково-теоретичній і світоглядній думці [2, с. 52]. У доповіді, промові, виступі мислитель зазвичай звертається радше до „громади”, а не до „колег”, віддає перевагу, за А. Бадью, істині „в образ і звабливої Венери”, а не „педантичної Мінерви” [2, с. 49].

Прикметно, що описані особливості притаманні не лише постмодерністам (у них вони проявилися чи не найбільш яскраво), а й багатьом представникам сучасного французького філософського (й ширше – інтелектуального) середовища

загалом. Семантичний запас їх рідної мови продовжує розширюватися [3]. Він є не лише „механічним інструментом комунікації”, а й одним з активних творців питомого, автохтонного й неповторного способу („коду”) бачення, пояснення та (від)творення життєвої дійсності. Водночас немає підстав обмежуватися лише французьким мовним контекстом як єдино автентичним тлом для самобутності постмодерністського „духу”. Адже це необґрунтовано вихолощує та збіднює інші мовні семіози, зокрема український, через їх нібито лексичну чи термінологічну „непридатність” і „неперспективність” для дослідження культурно-цивілізаційних явищ постмодерної доби [11].

Так, мовна своєрідність національного способу філософування стає додатковим і помічним аргументом на користь тези про „французькі” початки постмодерністських тенденцій у західній філософії та культурі. Вона дає змогу дещо поглибити розуміння джерел безкомпромісного постмодерністського стилю мовлення. Водночас крізь призму належності постмодерністських філософів до національної мовно-культурної „картини світу” з’являються підстави глибше оцінити дискурсивно-ігрову природу їх світорозуміння. Лінгвосеміотична закоріненість будь-якого постмодернізму вбиратиме світоглядні особливості кожного національного світобачення і справджуватиме межі і можливості свого присвоєння локальною культурною звичаєвістю подібно до того, як це сталося у Франції.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2019

Прийнята до друку 21. 03.2019

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Р. Арон; пер. з франц. – Київ : Юніверс, 2006. – 272 с.
2. Бадью А. Французька мова. Про французьку мову як очищення / А. Бадью; пер. з франц. // Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Під кер. Б. Кассен. – Київ : Дух і літера, 2009. – Т. 1. – С. 48–54.
3. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли; пер. с фр. – Москва : Издательство „Иностранная литература”, 1961. – 394 с.
4. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : ПП Підприємство „Фенікс”, 2011. – 284 с.
5. Дебре Р. Інтелектуальна влада у Франції / Р. Дебре; пер. з франц. – Київ : Дух і літера, 2008. – 308 с.
6. Йосипенко О. М. Від мови філософії до філософії мови: проблема мови у французькій філософії другої половини ХХ – початку ХХІ століть / О. М. Йосипенко. – Київ : Український Центр духовної культури, 2012. – 479 с.
7. Лосик О. Феномен свободи і французький постмодернізм / О. Лосик. – Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2016. – 302 с. (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Число 46).

8. Лотман Ю. М. Текст в тексте / Ю. Лотман // Текст в тексте. Труды по знаковым системам XIV. – (Ученые записки Тартуского государственного университета). – Тарту, 1981. – Вып. 567. – С. 3–18.
9. Ситуація постмодернізму в Україні (Круглий стіл) // Кіно–Театр. – 2001. – № 6 (38). – С. 2–12.
10. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних. – Київ : Міленіум, 2014. – 206 с.
11. Фізер І. Про повну чи неповну структуру української національної культури / І. Фізер // Сучасність. – 1989. – № 2. – С. 97–99.
12. Харт К. Постмодернизм / К. Харт; пер. с англ. – Москва : ФАИР–ПРЕСС, 2006. – 272 с.
13. Цехмістро І. Постмодерн і реляційний холізм у сучасній філософії науки / І. Цехмістро // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 91–100.

LINGUO-NATIONAL SPECIFICITY OF THE FRENCH POSTMODERNISM

Oresta Losyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str. 1, Lviv, 79007, Ukraine,
e-mail: o.losyk@yahoo.com*

The article examines the relationship between the non-classical reinterpretation of the linguo-semiotic language features and the emergence of the postmodern philosophy in France.

From the middle of the twentieth century, the French philosophy viewed the semiotic features of language and speech primarily considering their multiple interpretative resources, which could facilitate the increase in the autonomous meanings of „freedom”, „identity”, „desire”, „choice”, „responsibility”, „individualism” etc. They illustrate how under the conditions of paradigm mobility the processes of constituting a living environment completely deviate from a representative model towards a performative one.

Such a well-known tendency as a „linguistic turn” saw its original reverberation during the second half of the 1960s – early 1980s with some local researchers. First and foremost, it was adopted by those authors, who were called poststructuralists and postmodernists. The epistemological field of this intellectual and philosophical initiative had the following characteristics: the active use of linguistic concepts; unhistoricalness, antihumanism and the criticisms of rational subjectivity; refutation of any categories of „true”, „faithful”, „objective”; proclamation of the end of the metaphysical tradition of thinking; finally, the style of oral and written speech.

Stylistically, semantically, even syntactically postmodernist rhetoric or text sought to get rid of the established rules and instead of arrangement, they were susceptible to paradox, ambiguity and complexity. It was considered unacceptable to produce clear, convincing and reasonable writing, as far as the „authorized” (legitimate) way of thinking and expressing violates both the

very train of thought and the subject field of postmodern research.

It is proved that the „nontransparent” oral and written speech attests the discursive-play nature of the postmodern worldview, although it does not justify the contradictory nature of the latter. Postmodernism is usually identified with primarily categorical deconstruction of tradition, continuity and canon. Accordingly, the leading postmodern practices are believed to be associated with recognition the mechanisms of coercion and domination of any „-cracies”, and along with them – spreading heterogeneity, paralogy and dissensuality as the most optimal conditions for the fulfilled self-realization.

At the same time, the postmodern discourse, guided by similar facilitators, reveals its internal contradiction. For instance, it fights against any narrativeness, nevertheless itself uses it when describing criticized situations; it criticizes all forms of dominance, as well as violence, and at the same time proclaims the ideological exhaustion of all other philosophical approaches, it forces us to recognize the exclusive priority of our own vision.

An attempt has been made to interpret the postmodern speech of the French authors as a radical, however permissible for the national style of philosophizing specificity of the worldview. The described specificity occurs in three typically „French” planes: a) the historical idioethnic peculiarities of the French speech in various forms of its manifestation; b) proximity to literary and artistic style; c) the public and political bias of postmodernists. The problematic issues that drew postmodernists’ attention were focused on everything that could be classified as hidden, inconceivable, a-conceptual, forgotten, forbidden, marginal, etc. They caused, and subsequently fueled and retained the characteristic features of the postmodern worldview. This provided for the desire to change the philosophical speech, that is, to deprive the writing of traditional linearity, logicity and evidentiality, and justify exclusively such philosophical activity that deconstructs the statements which are subordinate to the Logos.

The authentic grounding of the sources of postmodern instruction in the local linguistic and cultural „picture of the world” has been substantiated. It becomes an additional and helpful argument in favor of the thesis as to the „French” roots of postmodern tendencies in the Western philosophy and culture.

Keywords: postmodernism, France, discourse speech, culture as a text, national language.